

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ:
ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Вихід України на траєкторію сталого розвитку пов'язаний перш за все з осмисленням обмеження її можливостей витримувати навантаження антропогенного характеру. Через посилення антропогенного впливу на природу сільськогосподарськими підприємствами, з'явилися і стали істотними зворотні зв'язки між станом навколишнього середовища та результатами функціонування підприємства, як економічної системи. Сільськогосподарські виробники в тій чи іншій мірі мають негативний вплив на інших виробників, споживачів, населення, природу та одночасно самі піддаються негативному зовнішньому оточенню. Це пов'язано насамперед із територіальною поширеністю сільськогосподарського виробництва та його тісним зв'язком з природними процесами.

Слід відзначити, що розвиток сільськогосподарських підприємств як у техніко-технологічному, так і соціально-економічному відношенні не забезпечує екологорівноваженого, сталого розвитку екосистем, а відтак й ефективного та конкурентоспроможного їх функціонування. Враховуючи зростання обсягів виробництва і споживання, масштабів залучення природних ресурсів в господарський обіг, збільшення навантаження на навколишнє середовище дана економіко – екологічна проблема потребує першочергового практичного вирішення, оскільки знаходиться в числі пріоритетних.

Економічна наука розробила достатню кількість фундаментальних і прикладних теорій та моделей сформованих для національної та регіональної економік, зокрема такими зарубіжними та вітчизняними вченими-економістами. Одними з перших, хто намагався визначити адекватність природних ресурсів темпам зростання економіки були представники так званого Римського клубу – Дж. Форрестер, Д. Медоус, Е. Пестель і Я. Тінберген. Дослідження представників Римського клубу сприяли проведенню фундаментальних наукових досліджень в галузі макроекономіки і сталого гармонійного розвитку країн світу. Серед українських та російських вчених, доцільно зупинитись на ідеях, розробках та рекомендаціях науковців, щодо сталого розвитку В.М. Гейця, С.І. Дорогунцова, Н. Н. Марфеніна, Л.Г. Мельника, В.М. Трегобчука, В.Я. Шевчука та ін., які роблять спробу визначити зміст і завдання сталого розвитку з врахуванням складових безпеки еколого-економічної системи та їх взаємодії. В сільському господарстві проблеми еколого-економічного розвитку вирішують через наукові доробки С.Ю. Булигіна, С.О. Осипчука, П.Т. Саблука та ін. Проте, теоретичні, методологічні та практичні засади сталого розвитку на рівні окремого підприємства, не зважаючи на значну їх кількість, потребують систематизації, а в перспективі – формування єдиної системи поглядів на теорію підприємства та його багаторівневу модель розвитку.

Основною ціллю статті є дослідження дестабілізуючих факторів сільськогосподарських підприємств, що активно впливають на забезпечення раціонального природокористування. У зв'язку з цим є необхідність визначити ознаки, що характеризують сталий розвиток сільськогосподарського підприємства та запропонувати форми практичної реалізації концепції сталого розвитку.

Сільськогосподарські підприємства до теперішнього часу будують свої відносини з природою переважно на основі екстенсивного споживання наявних багатств природного середовища. Таке відношення до природи обумовлює появу як локальних, так і глобальних економічних і екологічних проблем, скоординованих у сільському господарстві та пов'язаних у першу чергу, зі зниженням родючості ґрунтів, кількості та якості одержуваної продукції. У зв'язку із цим, досить актуальним постає питання про формування нових відносин аграрного сектора із природою на основі сталого розвитку.

Сталий розвиток сільськогосподарського підприємства це такий спосіб його функціонування, що орієнтований на досягнення взаємодії між ресурсами, технологіями і менеджментом з економічним, соціальним та екологічним середовищем. Це передбачає гарантоване забезпечення усіх членів суспільства високоякісними, екологічно чистими продуктами харчування для задоволення фізіологічних потреб на умовах дотримання екологічних вимог з використання, збереження та відтворення природних ресурсів. Основними ознаками, що характеризують сталий розвиток сільськогосподарського підприємства є:

1. Використання ресурсозберігаючих технологій, що забезпечують мінімізацію шкідливого впливу виробничо-господарської діяльності на довкілля.
2. Встановлення оптимального балансу між виробленими та спожитими ресурсами підприємства.
3. Забезпечення соціальної захищеності персоналу підприємства.

4. Забезпечення відповідальності та реалізації всіх зобов'язань, прийнятих на себе підприємством.

Протягом останніх десятиріч наростаюча деградація довкілля поступово веде до розуміння того, що економічний розвиток має межу, обумовлену екологічним станом. Початком діяльності із захисту довкілля в планетарному масштабі стала Стокгольмська перша Конференція ООН з проблем людини в навколишньому середовищі, що відбулася у 1972 році. На ній було представлено праці учасників Римського клубу та результати моделювання можливих змін населення, виробництва сільськогосподарської та промислової продукції, природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища. Основним висновком моделі була неможливість зберігати попередні темпи інтенсивного росту, якщо такий ріст забезпечують обмежені ресурси, що обумовлені перенаселенням, перевиробництвом та безмежним забрудненням навколишнього середовища. В результаті таких змін ми можемо очікувати виснаження стратегічно важливих ресурсів, небезпечне забруднення середовища, голод, хвороби та соціальні потрясіння. Вперше ці проблеми було проаналізовано системно та задекларовано в двадцяти шести принципах сталого розвитку, сконцентрованих на ідеях рівності, світового співіснування, боротьби з бідністю та турботи за збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь. Провідне місце в декларації належало плануванню. На міжнародному рівні було визнано, що принцип сталого розвитку, результатом якого має бути збереження ресурсів в майбутньому повинен стати основою розвитку суспільства [1, с. 208].

У 1992 році на Конференції ООН в Ріо – де – Жанейро було визначено цілі та пріоритети політики довкілля та розвитку, та отримало офіційне визнання словосполучення « сталий розвиток ». Вперше екологічний менеджмент став ефективним засобом вирішення екологічних проблем, з'явилась практика оформлення екологічних паспортів, що дозволяли провести інвентаризацію екологічно значущих виробничих процесів, розробити показники та форми звітності на основі яких можливо достатньо достовірно контролювати підприємствами екологічні норми та приписи [2, с. 37].

В Україні становлення та розвиток небезпечних з екологічної точки зору, технологій сільськогосподарського виробництва, нехтування системними природоохоронними заходами та недостатнє їх фінансування є причиною загострення економічних та екологічних проблем розвитку сільськогосподарських підприємств. В результаті рівень забруднення території України внаслідок технологічної відсталості виробництва у 3,2 рази вищий порівняно з країнами Європейського Союзу сукупно взятих. Основна причина негативного впливу виробництва на довкілля полягає не стільки в зростанні виробництва, скільки в характері його технологій [3, с. 87].

Згідно Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року основними причинами погіршення екологічної ситуації в сільському господарстві визначено: відсутність прогресивних технологій, недотримання науковообґрунтованих сівозмін, перевага монокультури в деяких господарствах (особливо)пропасних культур; низькі норми внесення органічних добрив і пестицидів; значне поширення ерозійних процесів; збільшення площі кислих, засолених, техногенно забруднених земель через призупинення робіт з вапнування і гіпсування ґрунтів [4, с.4].

Деградація ґрунтового покриву призводить до втрати значних площ продуктивних земель. Незворотні втрати продуктивних сільськогосподарських угідь в світі становлять 15 млн. га на рік. Це при тому, що для сільськогосподарських потреб залучені до обробітку тільки 1,5 млрд. га., а майже 90 % земель є непридатними для сільськогосподарського обробітку. Україна займає майже 2,9% земель придатних для обробітку, це майже 25% в структурі загальносвітових площ. Разом з цим, Україна має унікальний масив чорноземів, понад 20 % світових ресурсів. Зразок цих ґрунтів «Еталону чорнозему» знаходиться у Парижі – в Лабораторії земельних ресурсів Європи [5, с. 4]. Дестабілізуючим фактором екологічної ситуації є висока освоєність та розораність сільськогосподарських угідь. Внаслідок чого порушено екологічний баланс площ ріллі, луків, водоймищ і лісів, що негативно вплинуло на стійкість ландшафтів [6, с. 79].

Витратні технології, що застосовуються в сільському господарстві десятиліттями не забезпечують подальший прогрес відтворення в землеробстві, крім того, використовувати ці технології при недосконалому економічному механізмі господарювання до якого слід віднести диспаритет цін не на користь сільськогосподарського виробництва стає практично неможливим. Більшість господарств через збитковий економічний стан змушені порушувати рекомендовані технології, що негативно впливає на родючість ґрунту, а, отже, і на урожайність оброблюваних культур та розвиток тваринництва.

Спосіб обробітку сільськогосподарських культур визначає ступінь незахищеності поверхні ґрунту й схильності його до водної та вітрової ерозії. Так, за даними огляду результативності природоохоронної діяльності, кожного року в Україні втрачається 330 мільйонів тонн родючих речовин в ґрунті через ерозію. На схилах така втрата складає 15 т/га. Недостатність фінансових ресурсів унеможливила здійснення протиерозійних заходів. Площа, якій загрожує ерозія,

збільшується, за оцінками фахівців, на 80000 гектарів щороку [7, с.173], а збитки від ерозії, за даними проф. С. Ю. Булигіна, перевищують 10 млрд доларів на рік [8, с. 12].

В Україні виробництво продукції рослинництва звелось переважно до зернових та олійних культур [9, с. 7]. Разом з цим, склад, розміщення й чергування сільськогосподарських культур багато в чому характеризують ступінь впливу сільського господарства на природне середовище.

Кількість і тип внесених добрив визначають ступінь забруднення навколишнього середовища й продукції землеробства нітратами та іншими високотоксичними речовинами. Крім того, використання добрив призводить до нагромадження в ґрунтах інших шкідливих речовин та елементів. Наприклад, застосування фосфорних добрив супроводжується нагромадженням у ґрунтах фтору, стронцію й урану. Досить істотні наслідки від застосування пестицидів та інсектицидів, які дозволяють збільшити врожай, проте накопичуючись в рослинах, вони з продуктами харчування потрапляють до організму людини, забруднюють підземні й поверхневі води, знижують урожайність через загибель мікроорганізмів у ґрунті [10, с. 61]. Тваринництво призводить до деградації пасовищних угідь, погіршення ґрунтозахисних властивостей і розвитку ерозійних процесів та до забруднення навколишнього середовища стічними водами й парами. Як наслідок, фізіологічна потреба в мінеральних добривах для реалізації генетичного потенціалу сільськогосподарських культур у 2009 році становила 14 % від потреби, а внесення органічних добрив не задовольняє таку потребу взагалі – 0,6 т. на 1 га [11, с. 50].

У зв'язку із цим виникла нагальна потреба в розробці альтернативних енерго- та ресурсозберігаючих технологій, впровадження яких дозволить стабілізувати врожайність оброблюваних культур, зберегти родючість ґрунту, знизити собівартість конкурентоспроможної продукції. Родючість ґрунту відновлюється за допомогою біологічних факторів - ґрунтозахисної сівозміни з оптимальною часткою багаторічних бобових трав, внесення органічних добрив, поживних рослинних залишків і сидератів, протиерозійної, енергозберігаючої системи обробітку ґрунту.

Технологію виробництва розробляють на основі досягнень науки, техніки й передового виробничого досвіду, передбачаючи найбільш повне використання виробничих ресурсів, високу продуктивність праці, зниження собівартості продукції, кращі умови праці робітників при одночасному поліпшенні якості продукції та збереженні природних ресурсів.

Технології землеробства, що зберігають, передбачають мінімальну й нульову обробку ґрунту, що доповнюються включенням у процес сільськогосподарського виробництва інформаційних технологій орієнтованих на створення системи генерації агротехнологічних рішень, що відкривають можливості для досягнення оптимального результату за критерієм прибуток - екологічна безпека. Їхніми перевагами є: зниження втрат вологи в ґрунті й підвищення його родючості, запобігання ерозії, економія техніки й устаткування, палива, часу, робочої сили.

Однією з форм практичної реалізації сільськогосподарськими підприємствами концепції сталого розвитку повинна стати багатofункціональна агроекологічна модель, що базується на максимальному використанні біологічних факторів в забезпеченні природної родючості ґрунтів за рахунок використання збалансованого, добре організованого і економічно обґрунтованого методу його ведення із обов'язковим застосуванням прогресивних технологій [12, с.178].

Реалізація концепції сталого розвитку сільськогосподарськими підприємствами передбачає перехід до екологічно безпечних чистих виробництв, які є найбільш ефективним шляхом вирішення численних екологічних проблем. Головною метою сталого розвитку сільськогосподарських підприємств є реалізація концептуальних основ сталого розвитку у сфері раціонального природокористування і захисту навколишнього середовища. Активізація даного процесу вимагає розробки та впровадження економічного механізму стимулювання сільськогосподарських підприємств щодо чистих технологій, удосконалення системи екологічного менеджменту та контролю, розвитку екологічної сертифікації технологій і продукції.

Література

1. Пределы роста. Доклад по проекту Римского клуба «Сложное положение человечества» – М.: Изд. – во МГУ, 1996. – 208 с.
2. Марфенин Н.Н. Биосфера и человечество за 100 лет // Россия в окружающем мире: (Аналитический ежегодник). Отв. ред. Н.Н. Марфенин / : Под общ.: ред. В. И. Данилова – Данильяна, С. А. Степанова. – М.: Изд. – во МНЭПУ, 2001. – 332 с.
3. Россоха В.В. Методичні підходи до оцінювання і використання потенціалу природних ресурсів в аграрній сфері економіки / В.В. Россоха // Економіка і прогнозування. - 2009. - №2. - С. 83 - 96.
4. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року // Економіка АПК. - 2010.-№7. - С. 3 -15.
5. Национальный доклад Украины о гармонизации жизнедеятельности общества в окружающей природной среде. Специальное издание к 5-й Общеєвропейской конференции министров окружающей среды

«Окружающая среда для Европы» // Ответственный руководитель разработки В. Я. Шевчук. – К.: ООО «Новый друк». – 2003. – 116 с.

6. Осипчук С.О. Сучасний стан сільськогосподарських угідь України та заходи його поліпшення / С.О. Осипчук, Й.М. Дорош // Стан земельних ресурсів в Україні : проблеми та шляхи вирішення : зб. доповідей Всеукр. наук. – практ. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – С. 78 - 80.

7. Огляд результативності природоохоронної діяльності. – К.: «АртЕк», 2000. – 232 с.

8. Булигін С.Ю. Сучасні науково – обґрунтовані підходи до використання землі. Загальні збори Української академії аграрних наук / С.Ю. Булигін // Вісник аграрної науки. – 2003. - № 1. – С. 5 – 24.

9. Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2010. - №10. - С. 3 - 10.

10. Екологія: підруч. / [С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А.Хвесик та ін.]. - К.: КНЕУ, 2005. - 371 с.

11. Березюк С.В. Сучасні проблеми землекористування в сільському господарстві / С.В. Березюк, Ю.В. Березюк // Економіка А П К. – 2011. - №5. – С. 47 – 53.

12. Новый курс: реформы в Украине. 2010-2015. Национальная доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.

Рецензент докт. экон. наук, профессор В.К. Данилко

339.137.2:339.5

*Швец Ю.Ю., к.э.н., доцент,
ТНУ имени В.И. Вернадского*

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Модернизация экономики на основе инноваций происходит не только при наличии у страны сырьевых ресурсов, но и благодаря значительному интеллектуальному потенциалу. Концентрация ресурсов на приоритетных направлениях инновационного развития позволит реализовать преимущества уже имеющихся научно-технических разработок и получить новые результаты, необходимые для обновления отечественной экономики. Одним из недостатков украинской науки является слабая инновационная ориентация. В значительной мере это связано с тем, что существующая модель организации научной деятельности, сложилась для удовлетворения потребностей плановой экономики, а новые условия формирования рыночной экономики не предполагали значимого места научному комплексу в структурных изменениях.

В научной литературе в настоящее время сформировались три основных подхода к пониманию инновационного развития: а) предметно-технологический, при котором инновационное развитие рассматривается как конечный результат научной или научно-технической деятельности. Этого понимания придерживался Й. Шумпетера [1]. Оно же использовано в работах П.Н. Завлина [2], Я. Муйжеля [3], А.Ф. Суховой [4], Балабанова И.Т. [5]; б) деятельностно-функциональный, когда инновационное развитие представляется, как процесс создания, внедрения и распространения новшеств. Типичным представителем этого направления является Б. Санто, [6], Б. Твисса [7], Л.А. Жоленц [8], Н.И. Лапина и А.И. Пригожина [9]; в) универсально-процессуальный; в этом случае инновационное развитие понимается, как «изменения в экономической, социальной, экологической, других сферах и средах благодаря применению новшества» [10, с. 15], как совокупность самих новшеств, а также последствий их внедрения в жизнь общества.

Целью статьи является анализ проблем и путей инновационного развития экономики.

Основной институциональной единицей сегодня являются самостоятельные научно-исследовательские организации, изолированные от вузов и промышленных предприятий. На их долю в структуре организаций, выполняющих исследования и разработки, приходится 72,3%, а на научные подразделения промышленных предприятий – 6% организаций, около 5% всех внутренних затрат на науку. В странах с социально-ориентированной рыночной экономикой внутрифирменной наукой выполняется основной объем научно-исследовательских работ. В структуре внутренних затрат на исследования и разработки средства предприятий реального сектора экономики в 2002 г. составили только 23,1%, а в 2010 г. – 16,2%. Такое положение связано с уменьшением заказов на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, выполняемые научными организациями, что обусловлено с экономическим кризисом, снижением объемов промышленного производства.

Отсутствие механизмов финансирования научно-исследовательских работ не дает возможности совершить полный цикл научного исследования. Сегодня промышленности предлагаются разработки, находящиеся в стадии технического решения, что увеличивает расходы на внедрение и получение требуемых технико-экономических характеристик. Более 73% изобретений